

АГАТАНГЕЛ КРИМСЬКИЙ: АСПЕКТИ ПЕРСОНОЛОГІЇ

<https://doi.org/10.37919/0201-419X.2021.95.1>

УДК 81.161.2

МОВНА ОСОБИСТІТЬ VS МОВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ. АГАТАНГЕЛ КРИМСЬКИЙ

ШЕВЧЕНКО

Лариса Іванівна,

член-кореспондент НАН України,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри стилістики та
мовної комунікації,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка;
бул. Шевченка, 14, м. Київ,
e-mail: style_m_k@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6290-2307>

Larysa

SHEVCHENKO,

Corresponding Member of the National
Academy of Sciences of Ukraine,
Doctor of Philology, Professor, Head
of the Department of Stylistics and
Language Communication,
Taras Shevchenko National University of
Kyiv;
Taras Shevchenko Boulevard, 14, Kyiv,
e-mail: style_m_k@ukr.net

Статтю присвячено аналізу критеріїв національної ідентичності мовної особистості. Обґрунтовано дослідницьку модель ідентичності Е.Х. Еріксона у проєкції на життєпис і становлення україноцентричного світогляду Агатангела Кримського: входження в українську словесну культуру, формування світоглядних домінант, поліфонічність особистості, обставини життя і творчої діяльності та їхній вплив на особистість, діяльність як форма реалізації особистості в соціумі. Стверджено, що мова є одним із домінантних критеріїв ідентичності в комунікативній діяльності людини.

Ключові слова: мовна особистість, національна ідентичність, україноцентричний світогляд, теорія ідентифікації Е.Х. Еріксона, Агатангел Кримський, Академія наук України, діяльність творчої особистості.

Інтегральне дослідницьке поле сучасної лінгвістики уможливує пошук відповідей на складні питання взаємозумовленостей «мова – мислення», «мова – соціум», «мова – культура», «мова – природне середовище» та ін. Мовну особистість як сублімант екосистеми, її домінуючих варіативних можливостей і репрезентацій вивчають у категоріях біологічного, інтелектуального і соціального. Мовна особистість усвідомлює і диференціює своє «Я» у словесній культурі загалом.

Аналоговий чи розрізняльний підходи щодо характеристик мовної особистості, які дозволяють ідентифікувати її в полі культури, не є достатньо об'єктивованими в дослідницьких парадигмах інших наук. Так, у теорії ідентифікації / ідентичності Е.Х. Еріксона (англ. *identity*), що з 50-х рр. минулого століття стала «інтелектуальною матрицею аналізу розвитку суб'єкта та його етики в системі психосоціальних умов і обставин» [Шевченко 2020: 7], ідентичність проєктується на психосоціальну відповідність. До уваги в такому разі беруть комплекс мотивацій, традицій, успадкованих чи набутих ідей, цінностей, ідеалів та відповідних їм соціальних ролей. Структура особистості проходить через вісім універсальних для людства стадій, і саме в цьому стадіальному розвитку можна аналізувати критерії ідентичності [Erikson].

Отже, коректно поставлене дослідницьке завдання не може не враховувати: а) ступеневого розвитку особистості, її готовності до еволюціонування, розширення світогляду та можливостей соціальної взаємодії; б) розвитку соціальних інтенцій особистості в координації зі стратегіями змін у суспільстві; еволюцією / трансформацією соціального світогляду.

Ідеться про ступеневий розвиток особистості, яку ідентифікуємо із соціумом, носієм певних традицій, цінностей, домінуючих поведінкових характеристик, що формують статус «Я» в різній із розглядуваних стадій. Західна постфрейдівська гуманітаристика психосоціальну теорію Е.Х. Еріксона розглядає як дослідницьку стратегію в аналізі ідентичності різних спільнот, особистості, соціальної групи, професійної спільноти.

До уваги в такому разі беруть змодельовану та об'єктивовану дослідником модель соціальних відносин. Е.Х. Еріксон робив проєкцію на ідентифікацію особистостей історично відомих персон – від Лютера Кінга, Гітлера, Максима Горького і до Ганді. Водночас ідентифікаційна теорія дослідника стала основою у формулюванні критеріїв американської національної ідентичності, визначила перспективу розроблення аналогічних підходів до обґрунтування ідентичностей інших народів, постатей, еволюції соціокультурних моделей розвитку різних епох і цивілізацій.

Апробовану Е.Х. Еріксоном модель дослідження мовної особистості можна застосувати до Агатангела Кримського. Зауважимо, що не можна обмежуватися лише художніми текстами, які не дають повної відповіді на сформульоване питання залежностей між мовною особистістю та її ідентифікаціями.

«Роздвоєнням» називає Соломія Павличко ситуацію «метання» між «природним батьком» – сходознавством і «придбаним» – українознавством» [Павличко 2001: 8]. Дослідниця зауважує про «поклик батьківської крові», коли йдеться про навчання в Лазаревському інституті східних мов у Москві, і вірі А. Кримського в силу спадковості. Про таку передумовлену обставинами життя «роздвоєність» у зацікавленнях майбутнього академіка можна прочитати в його листуванні з Павлом Житецьким (як відомо, його «духовним батьком»): «Коли я люблю схід, то чи ж я тому винен? А що східна спеціальність не спинить мені роботу українську, дак цьому вірте» [Кримський 1973: 253].

Аналогічні самооцінки в А. Кримського непоодині, вони доволі чітко сформульовані. Так, у листі до Бориса Грінченка він емоційно розгортає міркування щодо гріха «не побігти на пособу моїй Неньці», яку я допіру «обрів». І навіть більше, розгортає актуалізовану у філософії мови тезу про те, що «першою ознакою національності є мова». Агатангел Юхимович зауважує про свій шлях досягнення української мови та культури: «кинувся до літературної праці», «знайомився з нашою літературою», «знайомився з Галичиною та її діячами, завів переписку», «нарешті поліз і в політику» [Кримський 1973: 68-69]. Тобто однозначної ідентифікації себе з українством у юного А. Кримського немає – він справді живе і творить в емоційному розриві між двома культурними світами. А може й кількома, адже володів майже 60 мовами й діалектами. І це вже окрема

тема заглиблення в іншомовні світи та ідентифікація творця з ними – *дослідника, поета, перекладача, інтерпретатора текстів і мандрівника*.

Можна проводити чимало аналогій в українській культурі, коли творчі особистості занурювалися в мовний простір українців, ідентифікувалися з ним і давали світові тонкі за осягненням національної ментальності твори. Як, скажімо, це було у Марка Вовчка чи Зінаїди Тулуб, чи в художніх текстах самого А. Кримського. Переконані: відкрита перспектива аналізу в наукових інтерпретаціях текстів та сприйнятті культурно-історичних подій знову ж таки А. Кримським чи, наприклад, Юрієм Шевельовим. Що в кожному випадку було критерієм самоідентичності: *мова? професійна діяльність? соціально-політичне і культурне середовище, в якому жили і працювали автори? постаті, які стали репрезентантами української культури?..* Усе з перерахованого створює передумови для поліфонічності мовної особистості.

Пригадаємо, що А. Кримський до 1918 року будував російськоцентричну академічну кар'єру і паралельно писав українською мовою художні твори, орієнтуючись на живу народну мову і традицію. Що було першим, домінантним? Душевне і духовне тепло «винайденого» батька – викладача Колегії Галагана Павла Житецького, знайомство з Київською громадою, українські студії й політичне українофільство чи наукове сходознавство, викладацька діяльність, кар'єрні перспективи, що реалізувалися в іншому мовному середовищі? Цей час становлення творчої особистості А. Кримського, за його ж оцінкою, позначений «метаннями зі сторони в сторону». Наприклад, у листі до В. Міллера від 23 січня 1904 року молодий дослідник так визначив коло зацікавлень: і старохристиянська література, і Єфрем Сирін, Тертуліан, і семітські мови та народи, і мусульманство, й арабістика, і «перестрибування на малоросійську філологію, то на англійську літературу і т. д. і т. д.». Важлива заувага автора: «А позаяк я, очевидно, до кінця життя буду до когось прихилитися і потому розставатися і шукати забуття в поширенні кола інтересів, то, очевидно, в мене до кінця життя будуть переважати от такого роду заняття...» [Павличко 2001: 19]. Така самооцінка А. Кримського дозволила С. Павличко зробити доволі категоричний висновок: «Невміння зосередитися на чомусь одному, бажання всеохопності у Кримському часто межувало з інтелектуальною розхристаністю. Нарешті

найбільш парадоксальна річ: роль дисертації і дисертацій полягала в тому, щоб відволіктися від особистих проблем і криз» [Там само].

Парадокс поривчастої натури А. Кримського полягає в тому, що «інтелектуальна розхристаність» у ньому поєднується з інтелектуальною послідовністю. Можливо, передусім у тих сферах, що вмотивовані емоційно, становлять лакуни душевної гармонії та розуміння. Йдеться про україністику. Від часу першої публікації українською мовою (1889 р., переклад поезії Івана Нікітіна «Ранок на березі ставу», 24 число ж. «Зоря») і в подальших численних публікаціях у західноукраїнських виданнях А. Кримський однозначно формулює і представляє залюбленість, переконаність у перспективності всього українського. Він полемізує з Михайлом Драгомановим, віддано, до одкровення дружить із Борисом Грінченком, Косачами. А вже 1904 року видає у Львові єдину українськомовну книгу зі сходознавства «Мусульманство і його будучність». У цей же час починається творчий і особистісний діалог із Сергієм Єфремовим, який так багато значив для становлення і розвитку української академічної науки та діяльність якого і досі потребує докладнішого аналізу.

Чуттєвість творчої натури, безпосередня рефлексія на згармонізовану комунікацію українських митців і мовознавців-українофілів, зокрема Олександра Шахматова, Федора Корша, формують світогляд А. Кримського, його україноцентризм.

Програмний намір видання української енциклопедії (саме енциклопедії!) лише підтверджує сформованість інтересів А. Кримського, узгодженості наукових переконань і відповідностей між дослідницьким *ratio* і художньою рефлексією. Авторів цих рядків доводилося неодноразово брати участь в обговоренні проектів енциклопедичних видань, і завжди авторитетні дослідники висловлювали ідеї їх створення на засадах усвідомлення спектру представлення інформації та місця енциклопедій у панорамному осягненні культурної історії народу. Прикладом уже в новому часі може стати підготовка в Македонській академії наук і мистецтв першої в історії цього слов'янського народу видання енциклопедії (за натхненної участі та редакції Блаже Ристовського): вона стала вагомим аргументом у хронологічно затягнених дискусіях щодо першопочатків слов'янської писемності, інших складних питань ідентифікації текстів, постатей та історії культурних процесів на Балканах.

Утім, щодо А. Кримського. Наукова домінанта його творчості з часом ставала все виразнішою. Оригінальна художня творчість українською мовою засвідчила, що, «як український письменник, Кримський залишився митцем зламу віків, до того ж уже в 10-і роки ХХ століття він сприймався як постать маргінальна і забута» [Павличко 2001: 26]. Наведена думка Соломії Павличко спирається на дебюти літераторів модерного часу – Павла Тичини, Михайла Семенка, Максима Рильського. Нові часи прагнуть нових пісень, і «модернізм» А. Кримського вже на початок нового століття «виглядав безнадійно старомодним, а поетична мова – неоковирною та невиразною» [Павличко 2001: 26].

Напевно, причинами певної архаїчності ідіостилю А. Кримського були і віддаленість від живого річища українського художньо-естетичного пошуку, і така ж віддаленість від активних процесів у національній мові цього періоду, і захопленість різними формами та напрямками творчої діяльності – не лише літературної, і факт «засвоєності», «набуття» мови та народної поетики, які потребували постійного вrostання в живильне середовище духовних витоків народу. Не можна залишити поза аналізом і факт дорослішання А. Кримського, стишення романтичних, чуттєвих захоплень «винайденим» світом української художньої культури.

У 1918 році А. Кримський повертається в Україну. І від цього часу ідентифікує себе в діяльності – науковій, організаційній, політичній, культурно-просвітницькій. Реалізація життєвих інтенцій, особистісного потенціалу творчої натури відбувається в ідентифікації А. Кримського із засновниками Академії наук України, зустрічах і об'єднанні зусиль із видатними будівничими науки і культури першої половини ХХ століття, в авторстві та виданні історичної, літературної та, передовсім, лінгвістичної літератури мовою українського народу.

Саме А. Кримський розробив концепцію Академії наук і багато років незмінно був ученим секретарем цієї наукової установи, де формувалися ідеї та духовні основи українськості та наукова репрезентація цивілізаційних досягнень українців. Дослідники історії Академії наук особливо підкреслюють намагання А. Кримського та С. Єфремова врятувати український дослідницький вектор цієї наукової установи, визначити структурно-організаційно і за проблематикою важливі аспекти роботи. Насамперед ідеться про історично-філологічний

відділ Академії наук, що його від 1920 до 1928 року очолював А. Кримський.

Позиція фахівця й організатора науки з україноцентричним мисленням, де масштаб наукової особистості визначається логікою знання про державний, інтелектуальний статус літературних форм національної мови, а не рефлексією на локальні форми її побутування, визначає діяльнісні пріоритети А. Кримського: лексикографія, зокрема термінологічні словники, навчально-дидактична література, збір і опрацювання діалектного та історико-лінгвістичного матеріалу. Як людина прогресивна, яка мислить масштабно і перспективно, А. Кримський послідовно виступає проти «галицьких тенденцій» як у мові, так і в правописі. Ідентифікація мовою, на думку вченого, полягає в об'єднанні українців навколо спрощення правопису, наближення його до живомовної, єдиної для всіх українців народної стихії. Послідовність у відстоюванні наукових поглядів на мовну систему, вочевидь, суперечила, зокрема, позиції Голови Комісії Миколи Скрипника, яку український академік кваліфікував як ненаукову. Якщо виводити за межі філологічної компетенції обставини, за яких відбуваються дискусії, можна зупинитися на наукових доведеннях А. Кримського і політичних мотиваціях М. Скрипника. Насправді за цим протиставленням стояли не тільки перспективи і директивно визначені тенденції розвитку української лінгвістичної науки та мовної практики, але і долі українських учених. Що і показали подальші події [Erikson 1975: 40-42].

Проекція ідентифікаційних критеріїв Е.Х. Еріксона на мовну особистість А. Кримського передбачає й аналіз сформованих ученим методів дослідження матеріалу. Набуті в Лазаревському інституті принципи наукової інтерпретації включають різні ракурси – дослідницький і освітній, що взаємодоповнюють аргументацію. Східні студії А. Кримського поглиблюють наукові спостереження іще й в аспекті перекладних репрезентацій текстів. Енциклопедичність особистості гармонізується в цьому разі з неймовірною працездатністю. Рисою, утім, характерною для подвижників-науковців доби українського відродження, передусім уже згадуваного нами Сергія Єфремова.

Драматичні колізії творчого і особистого життя А. Кримського, його служіння українській справі, його усвідомлений вибір лінії життя, визначення пріоритетів уможливають розгорнути критерії ідентифікації Е.Х. Еріксона в українську

дійсність. *Мова, форми її життя і розвитку* – можливий, але не єдиний критерій ідентифікації особистості. Набута, пізнана, укорінена у свідомість людини мова може стати поведінковим, ціннісним, світоглядним орієнтиром особистості, мотивуючи її діяльність. Проте саме діяльність гармонізує духовний і природний світи людини, її ідентифікацію у просторі і часі.

Кримський А. Твори : В 5 т.: Т. 5, кн. 1. Київ : Наукова думка, 1973.

Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського. Київ, 2001.

Шановал Ю. «Ухил Миколи Скрипника»: механізм фабрикації. *Скрипник Микола Олексійович. До 125-річчя з дня народження: Матеріали «круглого столу» в Інституті історії України 24 січня 1997 р.* Київ, 1998.

Шевченко Л.І., Росовецький С.К., Івановська О.П., Дядищева-Росовецька Ю.Б., Сизонов Д.Ю., Луценко О.І., Росовецький С.С. Пантелеймон Куліш: рефлексія з відстані у 200 років. Київ : ФОП Росовецький-Гіндич О.С., 2020.

Erikson E.H. & Erikson J.M. The Life Cycle Completed. New York : Norton, 1987.

Erikson E.H. Identity: Youth and Crisis. New York : Norton, 1968.

Erikson E.H. Insight and Responsibility. lectures on the ethical implications of psychoanalytic insight [1-st ed.]. New York : Norton, 1964.

Erikson E.H. Life History and the Historical Moment. New York : Norton, 1975.

Erikson E.H. Young man Luther: a study in psychoanalysis and history [1-st ed.]. New York : Norton, 1958.

REFERENCES

Krymskyi, A. (1973). Works: In 5 volumes: Vol. 5, book 1 (in Ukr.).

Pavlychko, S. (2001). Nationalism, sexuality, orientalism. The complex world of Ahatanhel Krymskyi. Kyiv (in Ukr.).

Shapoval, Yu. (1998). “Slope of Mykola Skrypnyk”: the mechanism of fabrication. *Skrypnyk Mykola Oleksiiovych. To the 125th anniversary of his birth: Proceedings of the “round table” at the Institute of History of Ukraine January 24, 1997.* Kyiv (in Ukr.).

Shevchenko, L.I. & Rosovetsky, S.K., Ivanovska, O.P., Dyadishcheva-Rosovetskaya, Yu.B., Syzonov, D.Yu., Lutsenko, O.I., Rosovetsky, S.S. (2020). Panteleimon Kulish: reflection from a distance of 200 years. Kyiv: FOP Rosovetsky-Hindykh O.S. (in Ukr.).

Erikson, E.H. & Erikson J.M. (1987). *The Life Cycle Completed*. New York: Norton.

Erikson, E.H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York: Norton.

Erikson, E.H. (1964). *Insight and Responsibility. Lectures on the ethical implications of psychoanalytic insight* [1-st ed.]. New York: Norton.

Erikson, E.H. (1975). *Life History and the Historical Moment*. New York: Norton.

Erikson, E.H. (1958). *Young man Luther: a study in psychoanalysis and history* [1-st ed.]. New York: Norton.

Статтю отримано 29.11.2021

Larysa Shevchenko

LANGUAGE PERSONALITY VS LANGUAGE IDENTITY. AHATANHEL KRYMSKYI

The article is devoted to the analysis of the criteria of national identity of the language personality. E.H. Erickson's research model of identity is substantiated in the projection on the biography and formation of the Ukrainian-centric worldview of Ahatanhel Krymskyi: entry into Ukrainian verbal culture, formation of worldview dominants, polyphony of personality, circumstances of life and creative activity and their influence on personality. It is argued that language is one of the dominant criteria of identity realized in human activity.

The projection of identification criteria E.Kh. Erickson on the linguistic personality of A. Krymskyi's includes an analysis of the methods formed by scientists to study the material. The principles of scientific interpretation acquired at the Lazarev Institute include different perspectives – research and educational, which complement the argument. A. Krymskyi's Eastern studies deepen scientific observations also in the aspect of translated representations of texts. The encyclopedic personality is harmonized in this case with incredible efficiency. A feature, however, characteristic of ascetic scientists of the Ukrainian Renaissance.

The author came to the conclusion that the dramatic collisions of A. Krymskyi's creative and personal life, his service to the Ukrainian cause, his conscious choice of life line, determination of priorities allow to develop the criteria of E.Kh. Erickson in the Ukrainian reality. The language, forms of its life and development – a possible, but not the only criterion for identification. Acquired,

recognized, rooted in human consciousness, language can become a behavioral, value, worldview of the individual, motivating his activities. However, it is activity that harmonizes the spiritual and natural worlds of man, his existential choice of identification in space and time.

Key words: linguistic personality, national identity, Ukrainian-centric worldview, theory of identification by E.Kh. Erickson, Ahatanhel Krymskyi, Academy of Sciences of Ukraine, activity of creative personality.